

ASOSIY KAPITALGA INVESTITSIYALARNI JALB QILISH SAMARADORLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNI IQTISODIY- STATISTIK BAHOLASH

Sultanova Aziza Baxtiyor qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Tadqiqot asosiy kapitalga investitsiyalarni jalb qilish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni iqtisodiy-statistik yondashuv asosida tizimli baholadi. Unda investitsiya samaradorligini belgilovchi makroiqtisodiy, moliyaviy, institutsional, infratuzilmaviy hamda texnologik omillar nazariy va empirik manbalar asosida umumlashtirildi. Korrelyatsion-regression, panel ma'lumotlar hamda statistik tahlil usullarining qo'llanilishi omillarning investitsiya natijalariga ta'sirini izohlash imkonini berdi. Olingan natijalar investitsiya samaradorligini oshirishda institutsional muhit, moliyaviy resurslardan foydalanish sifati, innovatsion yangilanish va statistik monitoringning muhim ahamiyat kasb etganini tasdiqladi. Tadqiqot investitsiya siyosatini ilmiy asosda takomillashtirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalarni shakllantirdi.

Kalit so'zlar: asosiy kapital, investitsiya samaradorligi, iqtisodiy-statistik baholash, korrelyatsion-regression tahlil, panel ma'lumotlar, institutsional omillar, investitsiya siyosati.

Аннотация

Исследование выполнило системную экономико-статистическую оценку факторов, влияющих на эффективность привлечения инвестиций в основной капитал. Были обобщены теоретические и эмпирические подходы к анализу макроэкономических, финансовых, институциональных, инфраструктурных и технологических факторов инвестиционной эффективности. Применение корреляционно-регрессионного анализа, панельных данных и статистических методов позволило оценить влияние отдельных факторов на инвестиционные результаты. Полученные выводы подтвердили значимость институциональной среды, качества использования финансовых ресурсов, технологического обновления и статистического мониторинга для повышения эффективности инвестиций. Исследование сформировало практические рекомендации, направленные на научно обоснованное совершенствование инвестиционной политики и повышение результативности инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: основной капитал, эффективность инвестиций, экономико-статистическая оценка, корреляционно-регрессионный анализ, панельные данные, институциональные факторы, инвестиционная политика.

Abstract

The study conducted a systematic economic and statistical assessment of the factors influencing the efficiency of attracting investment into fixed capital. It synthesized theoretical and empirical evidence on macroeconomic, financial,

institutional, infrastructure, and technological determinants of investment efficiency. The application of correlation and regression analysis, panel data methods, and statistical evaluation enabled the measurement of the influence of these factors on investment performance. The findings confirmed the important role of institutional quality, efficient use of financial resources, technological modernization, and continuous statistical monitoring in improving investment efficiency. The study also developed practical recommendations to strengthen evidence-based investment policy and enhance the effectiveness and sustainability of investment activities.

Keywords: fixed capital, investment efficiency, economic and statistical assessment, correlation and regression analysis, panel data, institutional factors, investment policy.

KIRISH

Iqtisodiyotning barqaror o'sishi ko'p jihatdan asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalarning hajmi va, undan-da muhimi, ulardan foydalanish samaradorligi bilan belgilanadi. Yangi ishlab chiqarish quvvatlari, zamonaviy uskunalar, transport va ijtimoiy infratuzilma aynan shu investitsiyalar hisobiga barpo etiladi. O'zbekiston bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, yalpi asosiy kapital jamg'armasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2024-yilda 37,06 foizni tashkil etdi [1]. Bunday yuqori ko'rsatkich mamlakatda investitsion faollikning kuchli ekanligini va iqtisodiy salohiyatning kengayib borayotganini yaqqol namoyon etadi.

Asosiy kapital investitsiyalari iqtisodiyotning tarkibiy yangilanishida markaziy o'rin tutadi. Ular yangi tarmoqlarning shakllanishiga, mavjud ishlab chiqarishning modernizatsiyasiga hamda mehnat unumdorligining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar bo'yicha o'tkazilgan izlanishlar davlat va xususiy investitsiyalarning har ikkalasi ham iqtisodiy o'sishga sezilarli hissa qo'shishini, yalpi kapital jamg'armasi esa o'sishning kuchli tushuntiruvchi omili ekanligini ko'rsatdi [2]. Ushbu qonuniyat e'tiborni «qancha investitsiya jalb qilindi» degan savoldan «jalb qilingan mablag'lardan qanchalik unumli foydalanildi» degan savolga yo'naltiradi.

Investitsiyalarning samaradorligi masalasi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun alohida amaliy qiymatga ega. Bunday mamlakatlarda kapital resurslari cheklangan bo'lib, ularning har bir qismidan maksimal natija olish barqaror o'sishning zaruriy sharti hisoblanadi. Investitsiyalarni ko'proq jalb qilish bilan bir qatorda ularning qaytimini oshirish, yo'nalishini optimallashtirish va ta'sirini kuzatib borish davlat va tadbirkorlik qarorlari uchun bir xil darajada dolzarbdir. Ushbu qonuniyat samaradorlikni belgilovchi omillarni chuqur o'rganishni amaliy zaruratga aylantiradi.

Investitsiya samaradorligi jalb qilingan har bir birlik mablag'ga to'g'ri keladigan iqtisodiy natijaning kattaligini ifodalaydi. U yagona omil bilan emas, balki bir necha guruh omillarning o'zaro ta'siri bilan shakllanadi. Scopus bazasidagi ilmiy maqolalarning tizimli tahlili investitsiya samaradorligini belgilovchi omillarni bir necha yirik guruhga ajratish mumkinligini asosladi [3]. Makroiqtisodiy sharoit, moliyaviy resurslar bilan ta'minlanish, institutsional muhit sifati hamda texnologik daraja mana shu guruhlarining asosini tashkil etadi.

Omillarning ta'sirini ishonchli baholash uchun subyektiv taxminlarga emas, balki miqdoriy iqtisodiy-statistik usullarga tayanish talab etiladi. Statistik baholash har bir omilning ta'sir kuchini, yo'nalishini va boshqa omillar bilan o'zaro bog'liqligini aniqlashga imkon beradi. Bunday yondashuv investitsiya jarayonini boshqarishda asosli qarorlar qabul qilish uchun mustahkam zamin yaratadi hamda resurslarni eng samarali sohalarga yo'naltirishga xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan bunday baholash investitsiya siyosatini yuritishda bevosita qo'l keladi. Qaysi omil samaradorlikka kuchliroq ta'sir qilishini bilish resurslarni to'g'ri taqsimlash, ustuvor sohalarni belgilash va investitsion muhitni maqsadli takomillashtirish imkonini beradi. Statistik baholash natijalari, ayni paytda, jalb qilingan mablag'larning qaytimini davriy kuzatish va siyosat choralarning ta'sirchanligini o'lchash uchun ishonchli mezon vazifasini bajaradi va investitsion qarorlarni real ma'lumotlarga tayangan holda asoslashga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi - asosiy kapitalga investitsiyalarni jalb qilish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni yaxlit tizim sifatida tartibga solish, ularni baholashda qo'llaniladigan nazariy hamda statistik yondashuvlarni asoslash va investitsiya siyosatini takomillashtirishga xizmat qiladigan amaliy xulosalarni shakllantirishdan iborat. Ishning tuzilishi ushbu mantiqqa muvofiq quriladi: avval investitsiya xulq-atvorining nazariy asoslari va empirik izlanishlar umumlashtiriladi, so'ngra baholash metodologiyasi bayon etiladi, keyin omillarning tasnifi va tahlili keltiriladi, yakunda esa asosli tavsiyalar taqdim etiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Investitsiya xulq-atvorini tushuntiruvchi nazariy asoslar uzoq davr mobaynida shakllangan va bugungi tahlillar uchun konseptual tayanch bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy adabiyotda investitsiyani izohlashning ikki asosiy yo'nalishi ajratiladi: zaxiraga yo'naltirilgan yondashuv, unda kapital zaxirasining maqbul darajaga moslashuvi asosiy o'rin tutadi, hamda oqimga yo'naltirilgan yondashuv, unda investitsiya xarajatlari joriy iqtisodiy o'zgaruvchilar bilan bog'lanadi [4]. Ushbu ikki yo'nalish investitsiya omillarini tanlashda hamon boshlang'ich mezon vazifasini bajaradi.

Keynscha akselerator nazariyasi investitsiyani ishlab chiqarish hajmining o'zgarish sur'ati bilan bog'laydi: talab o'sganda korxonalar qo'shimcha quvvat yaratishga intiladi. Moslashuvchan akselerator modeli ko'plab rivojlangan mamlakatlar misolida investitsiya xarajatlarining harakatini muvaffaqiyatli izohlagan [5]. Ushbu nazariya makroiqtisodiy talab hamda o'sish sur'atlarining investitsiya samaradorligiga ta'sirini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Jorgenson tomonidan ishlab chiqilgan neoklassik model kapitalning maqbul zaxirasini korxona qiymatini maksimallashtiruvchi daraja sifatida belgilaydi va foydalanuvchi kapital xarajati tushunchasini tahlilga kiritadi [4]. Ushbu yondashuv investitsiya qarorining foiz stavkasi, soliq sharoiti va texnologik imkoniyatlarga sezgirligini ko'rsatib beradi. Tobin tomonidan taklif etilgan Q nazariyasi esa investitsiyani yangi kapital tovarining bozor qiymatini uni almashtirish qiymatiga tenglashtirish orqali izohlaydi; ko'rsatkich birdan oshganda korxona kengayishdan

manfaatdor bo‘ladi [5]. Ushbu nazariya bozor signallari va kutilmalarning investitsiya faolligiga ta‘sirini kelajakka yo‘naltirilgan tarzda baholashga imkon beradi.

Ushbu uchta nazariy yondashuvning asosiy g‘oyalari va ular ilgari surgan yetakchi omillar 1-jadvalda qiyosiy tarzda umumlashtirilgan. Tasnif nazariyalarning bir-birini inkor etmasligini, balki investitsiya xulq-atvorining turli qirralarini yorituvchi to‘ldiruvchi qarashlar ekanligini ko‘rsatadi.

1-jadval

Investitsiya nazariyalarining qiyosiy tavsifi¹

Nazariya	Asosiy g‘oyasi va yetakchi omili	Manba
Akselerator nazariyasi	investitsiya ishlab chiqarish hajmining o‘zgarish sur‘atiga bog‘lanadi; yetakchi omil - talab dinamikasi	[5]
Neoklassik model (Jorgenson)	kapitalning maqbul zaxirasi korxona qiymatini maksimallashtiradi; yetakchi omil - foydalanuvchi kapital xarajati	[4]
Tobin Q nazariyasi	investitsiya kapitalning bozor va almashtirish qiymati nisbatiga bog‘lanadi; yetakchi omil - bozor signallari va kutilmalar	[5]

Zamonaviy empirik izlanishlar nazariy asoslarni miqdoriy dalillar bilan boyitdi. Scopus bazasidagi oltmish beshdan ortiq maqolani qamragan tizimli tahlil samaradorlikni belgilovchi sakkizta asosiy omil guruhini ajratdi: moliyaviy hisobot va buxgalteriya sifati, korporativ boshqaruv va ijtimoiy mas‘uliyat, davlatning aralashuvi va siyosati, egalik tuzilmasi, tarmoqqa xos xususiyatlar, rivojlanayotgan bozorlar omili hamda metodologik yondashuvlar [3]. Ushbu tasnif keyingi izlanishlar uchun tizimli asos bo‘lib xizmat qildi.

Korxona darajasidagi tadqiqotlar omillarning ta‘sir mexanizmini yanada aniqlashtirdi. Korporativ madaniyatning kuchayishi investitsion nosamaradorlikni kamaytirishi, moliyaviy hisobot sifati, xorijiy egalik va axborot assimetriyasi esa investitsiya qarorlarining natijaviyligini belgilovchi muhim omillar ekanligi asoslandi [6]. Kuchli ichki madaniyatga ega korxonalar mablag‘ni ortiqcha yoki yetarlicha investitsiya qilish xatolariga kamroq yo‘l qo‘yishi qayd etildi; ushbu qonuniyat boshqaruv sifatining moliyaviy natijaga bevosita ta‘sirini tasdiqlaydi.

Baholash uslublari izchil takomillashib bordi. Regression tahlil bilan bir qatorda mashinaviy o‘rganish yondashuvlari investitsiya samaradorligini bashorat qilish va o‘lchashda qo‘llanilib, an‘anaviy statistik modellarni to‘ldiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ldi [7]. Ushbu yo‘nalish katta hajmdagi ma‘lumotlar sharoitida baholashning aniqligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qildi. An‘anaviy statistik modellar bilan zamonaviy hisoblash usullarining birgalikda qo‘llanishi baholash imkoniyatlarini kengaytirib, natijalarni har tomonlama tekshirish uchun qulaylik yaratdi.

Makrodarajadagi omillar tarkibi panel tadqiqotlarda batafsil o‘rganildi. Yigirma to‘rtta Osiyo davlati misolida 2002-2018-yillarni qamragan panel tahlil bozor hajmi, savdo ochiqqligi, inflyatsiya va kapital jamg‘armasi kabi iqtisodiy omillar to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda institutsional va siyosiy omillardan

¹ Manba: [4] va [5] manbalar asosida muallif ishlanmasi

kuchliroq ta'sir ko'rsatishini, siyosiy barqarorlik esa kapital oqimiga ijobiy hissa qo'shishini aniqladi [8]. Afrika korxonalari bo'yicha firma darajasidagi ma'lumotlar xususiy investitsiyalar ham firmaga xos, ham makroiqtisodiy omillar bilan boshqarilishini ko'rsatdi [9]. Braziliya va Urugvay tajribasiga oid ekonometrik izlanishlar statsionarlik hamda kointegratsiya sinovlari yordamida omillarning qisqa va uzoq muddatli ta'sirini ajratish mumkinligini asosladi [10]. Nazariy asoslar bilan empirik natijalarning uyg'unligi omillarni yaxlit tizim sifatida baholash zarurligini yaqqol ko'rsatadi.

Rivojlanayotgan bozorlar kontekstida institutsional va siyosat omillari alohida ahamiyat kasb etadi. Tizimli tahlil davlatning aralashuvi va siyosati hamda rivojlanayotgan bozorlar omilini samaradorlikning mustaqil guruhlar sifatida ajratgan [3]. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar bo'yicha izlanishlar esa investitsiyalarning o'sishga hissassi institutsional muhitning sifati bilan mustahkamlanishini ko'rsatgan [2]. Firma darajasidagi dalillar bilan makrodarajadagi qonuniyatlarning mos kelishi omillarni turli darajalarni qamragan yagona tahliliy ramka doirasida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqligini tasdiqlaydi [9]. Ushbu umumlashma ilmiy adabiyotdagi turli yo'nalishlarni bir-biriga bog'laydi va keyingi baholash uchun izchil konseptual asos yaratadi.

METODOLOGIYA

Investitsiya samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni baholashda iqtisodiy-statistik yondashuv qo'llanildi. Uning o'zagini korrelyatsion-regression tahlil hamda panel ma'lumotlar usuli tashkil etadi. Ushbu usullar omillarning ta'sir kuchini miqdoriy o'lchashga, ular orasidagi bog'liqlikni aniqlashga va olingan natijalarni iqtisodiy mazmun nuqtai nazaridan izohlashga imkon beradi. Baholashning asosiligi tanlangan usulning tadqiqot maqsadiga mosligiga hamda ma'lumotlar sifatiga bevosita bog'liq.

Iqtisodiy-statistik yondashuvning yaxlitligi uning bir necha usulni izchil birlashtira olishida namoyon bo'ladi. Har bir usul o'ziga xos vazifani bajaradi va oldingi bosqichda olingan natijani keyingi bosqich uchun asos qilib beradi. Ana shu ketma-ketlik omillar orasidagi bog'liqlikni dastlab aniqlashdan to ularning miqdoriy ta'sirini o'lchashgacha bo'lgan yo'lni mantiqiy jihatdan to'liq qamrab oladi. Natijada baholash tasodifiy kuzatuvlarga emas, balki tekshirilgan va qayta takrorlanuvchi jarayonga aylanadi.

Korrelyatsion tahlil omillar orasidagi bog'liqlikning zichligi va yo'nalishini aniqlash uchun qo'llaniladi. U bir o'zgaruvchining o'zgarishi ikkinchi o'zgaruvchi bilan qanchalik hamohang ekanligini ko'rsatadi, biroq sabab-natija munosabatini o'zi to'liq isbotlamaydi. Shuning uchun korrelyatsion tahlil odatda dastlabki bosqich sifatida amalga oshiriladi va keyingi chuqurroq baholash uchun zamin tayyorlaydi.

Regression tahlil omilning natijaviy ko'rsatkichga miqdoriy ta'sirini aniqlash imkonini beradi. Bir omilli regressiya bitta omilning ta'sirini izohlasa, ko'p omilli regressiya bir necha omilning birgalikdagi va nisbiy ta'sirini baholaydi. Ushbu usul har bir omilning hissasini alohida ajratib ko'rsatgani sababli investitsiya samaradorligini belgilovchi asosiy omillarni tartiblashda samarali vosita hisoblanadi.

Panel ma'lumotlar usuli bir vaqtning o'zida ko'plab obyektlarni va davrlarni qamrab olgani bois eng keng imkoniyatlarni taqdim etadi. U qat'iy hamda tasodifiy effektlar modellari orqali obyektlararo farqlarni hisobga oladi, endogenlik va kuzatilmaydigan bir jinssizlik muammolarini samarali bartaraf etadi [8]. Panel yondashuv omillar orasidagi sabab-natija aloqalarini ishonchliroq o'lchashga hamda natijalarning umumlashtirish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Baholashda qo'llaniladigan asosiy statistik usullar va ularning vazifalari 2-jadvalda jamlangan. Ushbu usullar ketma-ket bosqichlarda qo'llanilganda bir-birini to'ldiradi va baholash natijasining asosililigini oshiradi.

2-jadval

Investitsiya omillarini baholashda qo'llaniladigan statistik usullar¹

Usul	Baholashdagi vazifasi	Manba
Korrelyatsion-regression tahlil	omillarning natijaviy ko'rsatkichga miqdoriy ta'sirini o'lchash	[7]
Panel ma'lumotlar usuli	obyektlararo farqlarni hisobga olib, endogenlikni bartaraf etish	[8]
Statsionarlik va kointegratsiya sinovlari	qisqa va uzoq muddatli ta'sirlarni ajratish	[10]
Qat'iy effektlar modeli	panel doirasida omillar ta'sirini barqaror baholash	[11]

Modelni tanlashda uning tadqiqot maqsadiga muvofiqligi va baholash sifatining mezonlariga alohida e'tibor qaratiladi. Regression modelining izohlash quvvati, koeffitsientlarning statistik ahamiyati hamda qoldiqlarning tavsifi natijaning ishonchliligini belgilaydi. Ushbu mezonlar modelning haqiqiy iqtisodiy bog'liqlikni qanchalik to'g'ri aks ettirishini nazorat qilish imkonini beradi va soxta natijalarning oldini oladi.

Uzoq va qisqa muddatli ta'sirlarni ajratishda statsionarlik hamda kointegratsiya sinovlari muhim o'rin tutadi. Ular o'zgaruvchilar orasidagi barqaror uzoq muddatli muvozanatni aniqlashga imkon beradi va soxta bog'liqliklardan qochishga yordam beradi [10]. Lotin Amerikasi davlatlari bo'yicha 2000-2020-yillarni qamragan qat'iy effektlar modeli savdo ochiqligini belgilovchi makroiqtisodiy omillarni rasmiy ma'lumotlar asosida baholab, ushbu usullarning amaliy qiymatini ko'rsatdi [11]. Bunday tajriba investitsiya omillarini baholashda ham bevosita tatbiq etilishi mumkin bo'lgan uslubiy namuna sifatida qaraladi.

Baholashning ishonchliligi ma'lumotlar manbasining sifatiga bevosita bog'liq. Tahlilda faqat ochiq va tekshirilgan rasmiy manbalarga tayanildi: Jahon banki tomonidan iqtisodiy, institutsional hamda boshqaruvga oid ko'rsatkichlar bilan boyitilgan davlat-xususiy sheriklik bazasi [12] va Jahon bankining ochiq ma'lumotlar tizimi [13] shular jumlasidandir. Bunday yondashuv taxminiy yoki tasdiqlanmagan raqamlardan foydalanmaslikni kafolatlaydi hamda natijalarning qayta tekshirilishini ta'minlaydi. Ochiq va xalqaro miqyosda tan olingan manbalarga tayanish, ayni paytda,

¹ Manba: [7], [8], [10] va [11] manbalar asosida muallif ishlanmasi.

olingan xulosalarni turli mamlakatlar tajribasi bilan qiyoslash va umumlashtirish uchun ham qulaylik yaratadi.

Ma'lumotlar manbalarining shaffofligi baholash jarayonining ilmiy qadrigimmatini belgilovchi asosiy shartlardan biridir. Rasmiy statistik tashkilotlar va xalqaro moliya institutlari tomonidan e'lon qilinadigan ko'rsatkichlar yagona metodologiya asosida shakllantirilgani sababli ular davrlararo va mamlakatlararo taqqoslashga imkon beradi. Bunday ma'lumotlardan foydalanish baholash natijalarining nafaqat ishonchliligini, balki keng ilmiy jamoatchilik tomonidan tekshirilishi va e'tirof etilishini ham ta'minlaydi. Ushbu tamoyilga qat'iy rioya qilinishi tadqiqot xulosalarining amaliy siyosatga tatbiq etilishida ularning obro'sini oshiradi.

Uslubiy ketma-ketlik quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: omil-o'zgaruvchilarni nazariy asosda tanlash; rasmiy manbalardan ma'lumotlar to'plash; statsionarlik va korrelyatsion bog'liqlikni tekshirish; regression yoki panel modelni baholash; olingan koeffitsientlarni iqtisodiy mazmun jihatidan izohlash va xulosalar chiqarish. Ushbu izchillik natijalarning qayta takrorlanuvchanligini, shaffofligini va ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

Metodologik yondashuvning kuchli tomoni uning moslashuvchanligida namoyon bo'ladi: u makro daraja va korxona darajasidagi ma'lumotlarga birdek tatbiq etiladi. Baholash sifatini oshirish uchun ma'lumotlarning to'liqligi va bir xilligi, o'zgaruvchilarning aniq ta'riflanishi hamda tanlangan davrning yetarli uzunligi ta'minlanishi lozim. Ushbu shartlarga rioya qilinganda iqtisodiy-statistik baholash investitsiya samaradorligini belgilovchi omillarni ishonchli va amaliy jihatdan foydali tarzda aniqlashga xizmat qiladi.

Baholash natijalarini amaliy qarorlarga aylantirish alohida bosqich sifatida ajratiladi. Regression va panel modellarning koeffitsiyentlari har bir omilning ta'sir yo'nalishi va kuchini miqdoriy shaklda ifodalaydi; ushbu ko'rsatkichlar investitsiya siyosatining ustuvor yo'nalishlarini asoslashda bevosita foydalaniladi. Omillarning nisbiy ta'sirini qiyoslash resurslarni eng samarali sohalarga yo'naltirish, kutilayotgan natijani oldindan chamalash va siyosat choralariining ta'sirini keyinchalik o'lchash imkonini beradi. Ushbu tarzda statistik baholash nazariy modeldan amaliy boshqaruv vositasiga aylanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nazariy asoslar va empirik izlanishlarning umumlashtirilishi asosida asosiy kapitalga investitsiyalar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar beshta yirik guruhga tizimlashtirildi. Har bir guruh o'z tarkibiy ko'rsatkichlariga ega bo'lib, ularning ta'siri tegishli ilmiy manbalarda empirik jihatdan tasdiqlangan. Ushbu tasnif 3-jadvalda keltirilgan.

Tasnifning ahamiyati omillarni shunchaki sanab o'tishda emas, balki ularni boshqarish nuqtai nazaridan bir-biridan farqlaydigan guruhlariga ajratishda ko'rinadi. Har bir guruh o'ziga xos siyosat vositalari orqali ta'sir o'tkazishga imkon beradi: makroiqtisodiy omillar umumiy iqtisodiy siyosat bilan, moliyaviy omillar bank va kapital bozori mexanizmlari bilan, institutsional omillar esa boshqaruv va huquqiy islohotlar bilan bog'lanadi. Guruhlarning bunday ajratilishi baholash natijalarini aniq

amaliy choralarga tarjima qilishni osonlashtiradi va investitsiya siyosatining maqsadli bo'lishini ta'minlaydi.

3-jadval

Asosiy kapitalga investitsiyalar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar guruhlar¹

Omillar guruhi	Tarkibiy ko'rsatkichlar	Manba
Makroiqtisodiy	bozor hajmi, savdo ochiqqligi, inflyatsiya, yalpi kapital jamg'armasi	[8]
Moliyaviy	moliyaviy hisobot sifati, kreditga kirish, egalik tuzilmasi	[3]
Institutsional-boshqaruv	korporativ boshqaruv, korporativ madaniyat, axborot assimetriyasi	[6]
Infratuzilma-sheriklik	davlat-xususiy sheriklik loyihalari, infratuzilmaviy investitsiyalar	[14]
Tarmoq-texnologik	innovatsion yangilanish, texnologik samaradorlik, tarmoq xususiyatlari	[15]

3-jadvalda keltirilgan tasnif omillarning bir tekis emas, balki o'zaro bog'liq yaxlit tizim sifatida amal qilishini ko'rsatadi. Makroiqtisodiy barqarorlik - past inflyatsiya, savdo ochiqqligi va bozor hajmining kengayishi - investitsiyalar uchun qulay umumiy muhit yaratadi va kapital jamg'armasining o'sishiga zamin tayyorlaydi [8]. Moliyaviy resurslarga erkin kirish hamda hisobotning shaffofligi mablag'larning eng unumli loyihalarga yo'naltirilishini ta'minlaydi va investitsion tavakkalchilikni pasaytiradi [3]. Korporativ boshqaruv sifati va sog'lom tashkiliy madaniyat esa investitsiya qarorlaridagi xatolarni kamaytirib, mablag'lardan foydalanish natijaviyligini oshiradi[6].

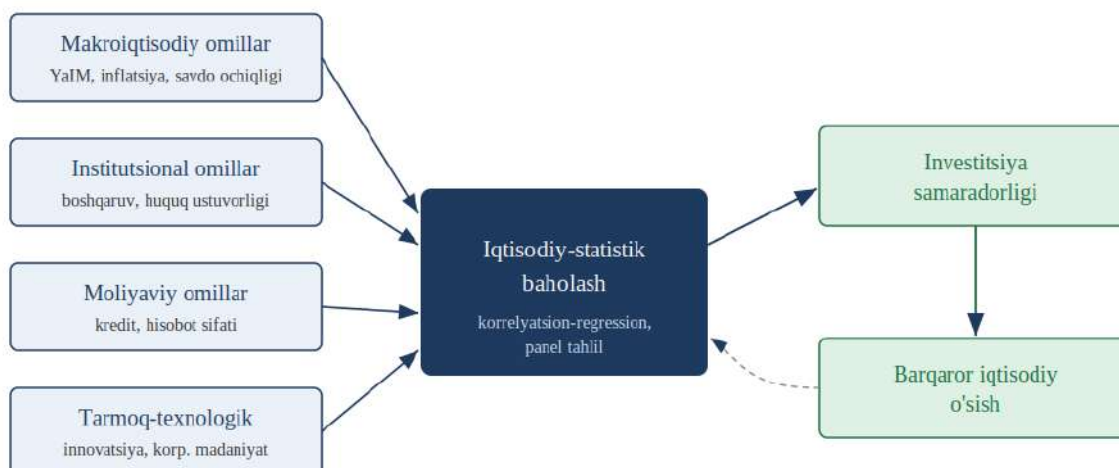
Infratuzilma sohasida davlat-xususiy sheriklik mexanizmi qo'shimcha kapitalni jalb etishning natijaviy shakli sifatida namoyon bo'ldi; ushbu loyihalar transport va kommunal tarmoqlarga yo'naltirilgan sarmoyalarning uzoq muddatli qaytimini oshirishga xizmat qildi [14]. Tarmoq-texnologik yangilanish, jumladan energiya samaradorligi va innovatsion yechimlarga investitsiya kiritish, resurslardan foydalanish unumdorligini ko'taruvchi omil ekanligi empirik jihatdan tasdiqlandi [15]. Ushbu guruhlarining birgalikdagi ta'siri investitsiya samaradorligini yagona omil emas, balki tizimli sharoit sifatida shakllantirishini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida yalpi asosiy kapital jamg'armasining yalpi ichki mahsulotda 2024-yilda 37,06 foizni tashkil etishi [1] mamlakatning investitsion bazasi mustahkam ekanligini bildiradi. Bunday yuqori jamg'arma darajasida asosiy vazifa jalb qilingan mablag'larning qaytimini oshirish, ya'ni samaradorlikni institutsional muhitni mustahkamlash va texnologik yangilanishni jadallashtirish orqali ta'minlashdan iborat bo'ladi. Yuqori jamg'arma bilan yuqori samaradorlikning uyg'unlashtirilishi barqaror iqtisodiy o'sishning ishonchli manbaiga aylanadi.

Omllarning yaxlit tizim sifatidagi o'zaro ta'siri hamda ularni iqtisodiy-statistik baholash mantig'i 1-rasmda umumlashtirilgan. Sxema omillarning to'rt guruhini

¹ Manba: [3], [6], [8], [14] va [15] manbalar asosida muallif ishlanmasi

iqtisodiy-statistik baholash bosqichi orqali investitsiya samaradorligiga, undan esa barqaror iqtisodiy o'sishga bog'lanuvchi yaxlit oqim ko'rinishida taqdim etadi.

1-rasm. Investitsiya samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni iqtisodiy-statistik baholashning konseptual sxemasi¹

1-rasmdagi teskari bog'lanish o'qi o'sish natijalarining keyingi baholash bosqichlariga qayta ta'sir ko'rsatishini, ya'ni jarayonning dinamik va o'zaro bog'langan xususiyatini aks ettiradi. Iqtisodiy o'sish natijasida shakllanadigan yangi resurslar keyingi investitsion qarorlar uchun baza yaratadi va doimiy takomillashib boruvchi siklni vujudga keltiradi. Ushbu mantiq investitsiya siyosatini muntazam monitoring qilish va omillarning ta'sirini davriy ravishda qayta baholash uchun uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Omllarning o'zaro ta'siri ularning yig'indisidan kengroq natija beradi. Rivojlangan moliyaviy tizim institutsional sifat bilan uyg'unlashganda mablag'lar unumli loyihalarga tezroq yo'naladi, texnologik yangilanish esa makroiqtisodiy barqarorlik sharoitida yuqori qaytim keltiradi. Ushbu bog'lanishlar investitsiya samaradorligini yakka omilga emas, balki omillar tizimining muvozanatiga bog'lash zarurligini asoslaydi. Nazariy yondashuvlar ham xuddi shu xulosani mustahkamlaydi: talab dinamikasi, kapital xarajati va bozor signallari birgalikda investitsiya qarorining natijaviyligini shakllantiradi.

Baholashning amaliy qiymati omillarni tartiblash imkoniyatida ko'rinadi. Statistik usullar yordamida har bir omilning nisbiy hissasi aniqlanganda, investitsiya siyosati resurslarni eng katta ta'sirga ega yo'nalishlarga jamlash imkonini oladi. Bunday tartiblash cheklangan resurslar sharoitida qarorlarning aniqligini oshiradi va investitsion faoliyatning umumiy natijaviyligini kuchaytiradi. Rasmiy ochiq manbalarga tayanish esa baholash natijalarining ishonchliligini va qayta tekshirilishini kafolatlaydi.

O'zbekiston sharoitida bunday tizimli yondashuv aniq amaliy natijalarga olib keladi. Yuqori jamg'arma darajasi [1] mavjud bo'lgan iqtisodiyotda samaradorlikni oshirishning asosiy zaxirasi institutsional muhitni takomillashtirish va texnologik

¹ Muallif ishlanmasi

yangilanishni jadallashtirishda mujassamlashadi. Tarmoqlar kesimida investitsiyalarning qaytimini baholash, ustuvor sohalarni ajratish va davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlaridan foydalanish [14] mavjud salohiyatni yanada to'liqroq ishga soladi. Bunday yo'nalishlar investitsion faoliyatning natijaviyligini oshirib, iqtisodiy o'sishning barqarorligini mustahkamlaydi.

Umumiy tahlil investitsiya samaradorligini oshirishning kaliti alohida bir omilda emas, balki omillar guruhlarining muvofiqlashtirilgan ta'sirida ekanligini ko'rsatdi. Makroiqtisodiy barqarorlik, rivojlangan moliyaviy tizim, sifatli institutsional muhit va texnologik yangilanish birgalikda amal qilganda investitsiyalarning qaytimi eng yuqori darajaga chiqadi. Ushbu tizimli qarash investitsiya siyosatini ishlab chiqishda ustuvor yo'nalishlarni asosli tanlash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan izlanish asosiy kapitalga investitsiyalarni jalb qilish samaradorligi makroiqtisodiy, moliyaviy, institutsional-boshqaruv, infratuzilma-sheriklik hamda tarmoq-texnologik omillarning o'zaro muvofiq ta'siri bilan belgilanishini ko'rsatdi. Investitsiya xulq-atvorining nazariy asoslari - akselerator, neoklassik va Q nazariyalari - hamda zamonaviy empirik izlanishlar bir-birini to'ldirib, omillarni yaxlit tizim sifatida qarash zarurligini asosladi. Ushbu omillarni korrelyatsion-regression va panel usullar yordamida baholash investitsiya jarayonini ilmiy asosda boshqarish imkonini beradi. O'zbekistonning yuqori jamg'arma ko'rsatkichi bu boradagi salohiyat mustahkam ekanligini tasdiqladi.

Olingan natijalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Birinchidan, investitsion muhitning barqarorligini oshirish maqsadida makroiqtisodiy ko'rsatkichlar hamda institutsional sifat muntazam statistik monitoring ostiga olinishi maqsadga muvofiqdir; bu omillarning o'zgarish tendensiyalarini o'z vaqtida aniqlashga xizmat qiladi. Ikkinchidan, moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish va hisobot shaffofligini ta'minlash mablag'larning eng unumli loyihalarga yo'nalishini kuchaytiradi.

Uchinchidan, texnologik yangilanish va innovatsion loyihalarga ustuvorlik berish resurslardan foydalanish unumdorligini oshiradi va investitsiyalarning uzoq muddatli qaytimini mustahkamlaydi. To'rtinchidan, investitsiya siyosati qarorlarini asoslashda panel modellardan foydalanish omillarning uzoq muddatli ta'sirini aniqroq baholashga imkon beradi. Beshinchidan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmini infratuzilma sohalarida kengaytirish qo'shimcha kapitalni jalb etishning natijaviy shakli sifatida qo'llab-quvvatlanishi lozim. Oltinchidan, baholashda faqat ochiq va tekshirilgan rasmiy manbalarga tayanish tavsiyalarning ishonchliligini oshiradi va ularning amaliy tatbiqini osonlashtiradi.

Taklif etilgan yo'nalishlarning o'ziga xosligi shundaki, ular bir-biridan ajralgan alohida chora-tadbirlar emas, balki yagona maqsadga - investitsiya samaradorligini oshirishga - xizmat qiluvchi o'zaro bog'langan tizimni tashkil etadi. Statistik monitoringning muntazamligi bu tizimni real vaqt rejimida sozlash imkonini beradi: omillarning o'zgarish tendensiyalari kuzatilib, siyosat choralari ularga moslashtiriladi. Bunday moslashuvchan yondashuv investitsion faoliyatning uzoq muddatli

barqarorligini ta'minlaydi va tashqi sharoit o'zgarishlariga tez javob berish qobiliyatini kuchaytiradi.

Taklif etilgan yo'nalishlarning umumiy mantig'i investitsiya samaradorligini yakka choralar bilan emas, balki o'zaro bog'langan tizimli tadbirlar majmuasi orqali oshirish mumkinligiga asoslanadi. Makroiqtisodiy barqarorlik, moliyaviy resurslar bilan ta'minlanish, sifatli institutsional muhit va texnologik yangilanishning muvofiqlashtirilgan rivoji investitsiyalarning qaytimini eng yuqori darajaga chiqaradi. Ushbu tadbirlarning statistik monitoring bilan uzviy qo'llanishi siyosat qarorlarining aniqligini oshiradi va resurslarning maqsadli sarflanishini ta'minlaydi.

Ushbu yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi investitsiya samaradorligini yuksaltirib, resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi va barqaror iqtisodiy o'sishga mustahkam zamin yaratadi. Omillarni yaxlit tizim sifatida baholashga asoslangan yondashuv kelgusi izlanishlar uchun ham istiqbolli metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi hamda investitsiya siyosatining ilmiy asoslanganligini yanada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank. Gross fixed capital formation (% of GDP) - Uzbekistan. World Development Indicators.
<https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.ZS?locations=UZ>
2. Ahamed F. Impact of Public and Private Investments on Economic Growth of Developing Countries. arXiv preprint, 2021. <https://arxiv.org/pdf/2105.14199>
3. Key Determinants of Corporate Investment Efficiency: A Systematic Literature Review. ResearchGate, 2025.
https://www.researchgate.net/publication/392511885_Key_Determinants_of_Corporate_Investment_Efficiency
4. Empirical Models of Business Investment. Reserve Bank of Australia, Research Discussion Paper 8810.
<https://www.rba.gov.au/publications/rdp/1988/8810/empirical-models-of-business-investment.html>
5. Theories of Investment: A Theoretical Review. Entreprenörskapsforum (Swedish Entrepreneurship Forum), Working Paper No. 22.
https://entreprenorskapsforum.se/wp-content/uploads/2013/03/WP_22.pdf
6. Corporate culture and investment inefficiency. International Review of Financial Analysis, Elsevier, 2024.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1057521924006689>
7. Hao Y. An Evaluation Study on Investment Efficiency: A Predictive Machine Learning Approach. Complexity, Wiley, 2021.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1155/2021/6658516>
8. Faruq A.T.M.O. The Determinants of Foreign Direct Investment (FDI): A Panel Data Analysis for the Emerging Asian Economies. arXiv preprint, 2023.
<https://arxiv.org/pdf/2307.07037>

9. What is Driving Private Investment Growth in Africa? New Evidence from Firm-Level Panel Data. *Journal of Industry, Competition and Trade*, Springer, 2025. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10842-025-00444-x>
10. Incentives for Private Industrial Investment in Historical Perspective: Industrial and Investment Promotion in Uruguay (1974-2010). arXiv preprint, 2023. <https://arxiv.org/pdf/2310.07738>
11. The macroeconomic determinants of trade openness in Latin American countries: A panel data analysis. *F1000Research* / PMC, 2025. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11842959/>
12. Improved database of public-private partnerships from World Bank with imputed economic, institutional and conflict data. *Data in Brief*, Elsevier, 2025. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352340925001891>
13. World Bank. World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/>
14. World Bank. Private Participation in Infrastructure (PPI). <https://ppi.worldbank.org/en/ppi>
15. Determinants of households' investment in energy efficiency and renewables: evidence from the OECD survey. *Environmental Research Letters*, IOP Publishing, 2015. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/10/4/044015>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, iyun, 6-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOST 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**